

УДК 378.4.016..784.7(+378.64.034

Ольховська Г. І.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ УКРАЇНСЬКИХ ТАБІРНИХ ПІСЕНЬ В'ЯЗНІВ РАДЯНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ-ПРАВНИКІВ

У статті розкрито моральну сутність українських пісень в'язнів тоталітарного режиму, розглянуто деякі аспекти їх впливу на формування гуманістичного світогляду студента-правника.

ентацій, етичних норм поведінки студента-правника викликана якісно новими, демократичними змінами в суспільному житті сучасної України, які актуалізували найбільш злободенну проблему, а саме: забезпечення реального захисту та гарантування прав, свобод людини і громадянина. Курс України на інтегрування до європейського співтовариства, світові глобальні процеси потребують зближення моральних принципів на основі гуманістичних ідеалів. Досвід недалекого тоталітарного минулого нашої країни нашоухе на думку про те, що суспільство, як система, розвивалось шляхом самознищення, оскільки численні людські жертви, як плата за тимчасові успіхи, значно перевищували результат цих успіхів. Філософ Сергій Кримський зазначає: «Те, що ми вступили у третє тисячоліття нової ери, є знаменним не тільки в хронологічному чи, сказати б, цивілізаційному сенсі, а насамперед за ознакою проходження людством драматичного та страшного ХХ століття» [1,3]. Чому це трапилось, як протистояти, як вираховувати чи відчутти золоту середину співвідношень людина - влада, свобода - безпека - проблеми, актуальні для молоді, а особливо - для студентів та студенток, які вчаться на юристів і в недале-

кому майбутньому формуватимуть правовідносини в країні.

За визначенням К. Поппера, в суспільстві «закритого типу» домінувала мораль, що висувала на перше місце інтереси суспільства та обмежувала свободу індивіда [2, 54]. Тоталітаризм починається із прийняття його особистістю за норму співіснування. На якому етапі взаємовідношень тоталітаризм вживлюється у світогляд: діти - батьки, викладачі - студенти, чиновники - громадяни, держава - суспільство? Чи може сучасне суспільство осмислити такі прояви та формувати ставлення до них, формувати культурний простір несприйняття насильства? Попри те, що принцип верховенства права задекларований у Конституції України, що визначає нашу країну як правову державу, цей принцип так і не втілюється у життя, не увійшов у свідомість громадян. Проте бажання захистити себе і близьких від насильства примушує осмислити проблеми з точки зору різних форм пізнання світу: науки, мистецтва, релігії. Бернард Шоу казав: «Релігію, політику, науку, мистецтво - все розіклали по гніздечках, подаючи це так, начебто це несумісні взаємовиключні речі. Однак у житті так не буває. Не буває лише віруючої людини, лише політика, лише письменника, лише художника. При-

рода перемішує все це в людині у різних пропорціях» [3, 29]. Тому спробуємо пояснити трагічну дійсність радянської тоталітарної держави через розуміння, відчуття деяких людей того часу, через їх сприйняття правозахисних ідеалів.

За радянського режиму права людини захищали переважно не юристи, оскільки сама концепція прав людини фактично не визнавалась державою, а правова система була тільки інструментом виконання розпоряджень виконавчої влади. Однак правозахисний рух, що сформувався після підписання Прикінцевого акту Наради з безпеки та співпраці в Європі (НБСЕ) главами всіх держав Європи (крім Албанії), а також США та Канади, окреслив головні принципи правової держави: верховенство права, громадянський контроль за діяльністю держави, свобода слова, дотримання міжнародних зобов'язань. Відомі правозахисники члени-засновники Української громадської групи сприяння виконанню гельсінкських угод М. Руденко, П. Григоренко, О. Мешко, О. Бердник, Л. Лук'яненко, Н. Строката-Кара-ванська, М. Маринович, М. Матусевич, О. Тихий, І. Кандиба спрямували свою діяльність на реалізацію прав і свобод людини. Своім життєвим шляхом вони ствердили моральні цінності, які стали складовою професійної етики юриста і задекларовані в Стандартах незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів, ухвалених на конференції у вересні 1990 р. в Нью-Йорку.

Яким же чином можна впливати на формування моральних цінностей у студентів-правників? Державний освітній стандарт передбачає вивчення професійної дисципліни «Юридична деонтологія і професійна етика», але чи гарантує наявність такого курсу появу юристів, орієнтованих на правозахисні цінності та соціальну порядність і справедливість? «Моральний розум, тобто розум, що є настоящим на совісті, стає найважливішим стратегічним ресурсом людства», - пише С. Кримський [1, 30]. Без усвідомлення юристами абсолютної цінності права і переваги прав особистості над інтересами держави жодні професійні навички не допоможуть виконати професійний обов'язок. Тому виникає потреба формування культурного середовища - носія «морального розуму», особливо з огляду на те, що сучасне розуміння культури «в контексті соціальної історії розглядає її як систему життєвих орієнтацій людини... як сферу духовної, ціннісної, комунікативної організації суспільства» [4, 77]. Отже, культура може сприйматися як ментальність, що формує, виховує норми поведінки, мислення, почуття.

Сучасні студенти-правники мають щасливу можливість безпосереднього спілкування з кращими представниками правозахисного руху в колишній Радянській Україні, в'язнями радянського режиму. За такого спілкування, завдячуючи емоційному чиннику, відбувається перехід накопичених знань у власні переконання, світогляд. Бо мало знати про тоталітаризм, треба мати внутрішній емоційний і духовний спротив йому. Тому важливо розвивати здатність студентів і студенток сприймати світ не лише в поняттях (наукове пізнання), а й у образах (мистецьке), гармонійно розвивати раціональний і творчий тип мислення.

Оскільки мистецтво є методом чуттєвого пошуку істини, звернімося до українських пісень в'язнів радянських таборів. На жаль, ці пісні продовжили традицію українських невольничих пісень (козацькі невольничі, побутові невольничі, стрілецькі). Трагедія простих людей породила пісню не як прикрасу. Як чисте повітря необхідне легеням, так пісня стала необхідною для душі. «Культура народу - це його душа... Замовкають молитви, тіла зотлівають, держави гинуть, народи зникають, наче оті літописні обри. Може, й цілий світ колись спалахне, як оберемок сухого хмизу, проте останніми іскрами, що просяють над віковичним мороком, будуть людські творіння» [5, 7]. Над, здавалося б, нездоланим, безпросвітним мороком радянської тюрми, як іскри, просяли ці людські творіння - пісні. Кожна з них - доля людини, з долі конкретних людей складається доля народу.

Для цих пісень характерні невибагливі, прості ритми, звичні інтонаційні звороти. Мелодії, як правило, ліричні, часто це запозичення, часткове або й цілковите, з відомих народних пісень, побутових романсів, які зручно співаються на два-три голоси. Гармонічні послідовності переважно не виходять за рамки тоніки-субдомінанти-домінанти, майже відсутні відхилення та модуляції в інші тональності, що створює відчуття обмеженої свободи. Простий словесний текст. Його стрижневі теми: розлука з коханою, материнський біль, любов до рідного краю.

... А удома старенькая мати
Свого сина в вікно вигляда.
Чи поверне із чорного лісу,
Чи покращить матусі життя?

Попри зазначені характеристики, ці пісні не сприймаються як примітивні. Адже вони зберегли основну ознаку української пісенності - домінування мелодії, яке забезпечує душевність цих творів. Ще не забути в часі справжні людські страждання, перелиті в пісню, породжують потужний магнетизм. Ці пісні, через свою специ-

фіку, не пройшли шліфування часом і простором, як це сталося із кращими зразками українського фольклору, тому ми не сподівались на музичні відкриття. Але в них є головне, що аналізує будь-яку музичну культуру, - філософія моралі, її творців. Коли апостол Петро казав: «Господи, я з Тобою готовий іти до в'язниці й на смерть» (Євангелія від св. Луки 22, 33), він щиро не міг припустити, що тричі зречеться Господа ще до півнячого крику. Та настав час випробувань. Таким випробуванням сутності української душі були табори.

Людська душа, зазнавши утиску зовнішнього світу, природно, намагається врятуватися втечею, що перетворюється на шлях до самого себе. Які можливі шляхи?

1. Знесилившись, піти з життя. Але християнський світогляд цього не дозволяє. Споконвічне українське поклоніння життю, що пробивається з першим промінням сонця, з першим паростком, з криком новонародженого, не давало змоги знехтувати Божим даром.

2. Змінити вартісну оцінку життя. Все, що було миле для душі в минулому, знецінити, вульгаризувати на зразок деяких табірних пісень: «Ви бросили обиду мне в лицо, и я свернул любовь, как сигарету!» Можна наперекір ворогу складати веселі пісні, які б свідчили про «героїзм» духу. Але українці - нація, що створила пласт пісенної культури, етика якої не дозволяла показухи та поверховості. Глибинні закони цієї культури діють як психотерапевтичні заходи. Тому частка веселих українських пісень незначна. Вони впливають як анестезія, відводять від душевного болю тимчасово, не звільняють травмовану душу, а заганняють проблему глибше, в підсвідомість. Ці закони не давали змоги вживати сумнівні слова, бо виразні інтонаційні звороти під час співу посилювали інформаційний вплив на душу. Сама українська мова стала бар'єром для внесення руйнівної для душі інформації. Інші нації висміюють українців за «плаксивість». Насправді, на мою думку, це форма звільнення від агресії, яку провокує зовнішній світ. Біль душі, як розрядка, може вилитись або в агресію (молода, недосвідчена душа), або, через сльози очищення, зростання духу. Треба мати надзвичайну силу та мужність, щоб повертатися до своєї біди. «Мої пісні (мається на увазі народні) слухатимуть ті, хто відчує перші болі правди цього життя», - казала Ніна Матвієнко. Тому є інший варіант оберегу душі.

1. Усвідомити трагічність свого стану, проте знати, що для душі страшніше за стан жертви є стан ката. І тоді людина насамперед пожаліє не

себе, а матір, яка страждає більше, знайде сили висловити біль (не матірщиною!) піснею, яка ніби «молитва» підтримувала б це усвідомлення.

О Ісусе, милий, змилуйсь над народом.

Даруй волю, даруй долю, даруй щастя і свободу!

Спів ставав медитацією. Тому розглядати табірні пісні як певний рівень мистецьких досягнень все одно, що робити поетичний аналіз молитви «Отче наш».

Соціологи наголошують, що «у розгортанні процесів суспільних перетворень ключового значення набувають найважливіші елементи насамперед інституційного соціального контролю - владно-організаційний, силовий та ідеологічний, а також самоконтроль різних соціальних суб'єктів» [2, 67]. Коли суб'єкт потрапляє в середовище гіперконтролю двох перших чинників, закономірно, щоб досягти рівноваги, він зосереджується на самоконтролі (аж до творчості). Таким рятівним самоконтролем і стала табірна пісня (найдоступніший вид творчості!), як творча сила душі, що здатна зміцнювати і виправляти, не дати душі закам'яніти. Доктор філософії, психоаналітик К. П. Естес, посилаючись на давніх анатомів, зазначає, що глибоко в мозку слуховий нерв розділяється на три (може й більше) гілки. Тому вухо може сприймати звуки на різних рівнях. Одна гілка існує, щоб сприймати пересічні розмови. Друга - сприймає науку і мистецтво. Третя - створена для того, щоб сама душа, перебуваючи на Землі, могла чути настанови і накопичувати знання [6, 35].

Тому пісня на першому рівні не давала відректися від життєвих цінностей (кохання, родина, Україна), на другому - пісня знімала емоційний стрес, відбувався катарсис, на третьому - укріпляла душу, не даючи їй переступити через духовні істини.

За висловом С. Кримського, добро «стверджує себе не насильством, а вічним, страшним і невблаганним нагадуванням» [1, 28]. Невблаганні людські трагедії, табірні пісні є таким нагадуванням. Аналогом цього феномена нагадування є вишиті на українських рушниках маки, що нагадують про полеглих. Маки, як і калина, ніби кров, що проступає крізь землю, аби пам'ятали біль людських страждань. За даними правозахисника Василя Овсієнка, усно оприлюдненими на засіданні круглого столу «Невільничче танго» у рамках Щорічної наукової конференції НаУКМА, на страсному рахунку 39 членів Української громадської групи сприяння виконанню гельсінкських угод - понад 550 років неволі, 5 членів її пішли з життя.

На думку С. Московичі, якщо суспільство хоче розвиватися, воно повинно мобілізувати вірування та пристрасті, які здатні протидіяти конфліктам, що руйнують соціальні зв'язки, відтворювати солідарність [2, 43]. Саме пісня, що акумулювала в собі вірування, пристрасті і процес спільного співу, породжувала солідарність, застерігала від апатії. Співання «своїх» пісень в умовах чужого, ворожого середовища посилювало солідарність до відчуття родинності. Пісні стали виразниками християнської мудрості – віри, надії, любові. Слухаючи українські табірні пісні, ми намагаємось досягнути суті української духовності та через національний досвід збагнути універсальні закони людського співіснування, зміст християнських настанов ставлення до ближнього. Отець Олександр Мень у своїй книзі «Син людський» порушує питання, відповідь на яке є, по суті, духовним кредо правозахисту: «Воскреслого не бачили ні члені трибуналу, ні Пілат. Коли б незаперечна очевидність дива змусила б їх визнати його, це стало б насильством над духом, який противиться Богу» [7, 179].

Колективна мораль, що скріплювала суспільну єдність і водночас нехтувала долею конкретної людини, має змінитися на силу морального розуму індивіда, його творчий потенціал, які разом із новітніми технологіями стануть основою сталого розвитку країн. Тому моральні імперативи студентів і студенток мають бути зосереджені, головним чином, на захисті прав і свобод окремої людини.

Кажуть, людина живе доти, доки її пам'ятають. І коли ми пам'ятаємо, то ті, хто відійшов у вічність, повертаються до нас голосами ви-

стражданої правди. Тому ці невірніччі пісні не стануть фольклорними шлягерами, але обрядом, який треба сповняти, можливо, замість довгих пишних промов, щоб пам'ятати.

Отже, необхідність впливати на формування моральних цінностей студентів та студенток, майбутніх правників, як складової професійної культури змушує до пошуків різних форм педагогічного впливу із використанням творів мистецтва. Знайомство з характерними особливостями поетичної та музичної будови, філософією та глибоким психотерапевтичним впливом українських табірних пісень формує особистісні переконання необхідності збереження і захисту принципів правової держави. Цікаво, на нашу думку, осмислювати наукові проблеми через їх творче вираження учасниками навчального процесу в аматорському мистецтві. Це сприяє гармонійному розвитку раціонально-логічного та інтуїтивно-образного типів мислення у студентів, цілісному, синестезійному сприйняттю правової проблеми. Прикладом такої роботи стало проведення науково-мистецького круглого столу «Невірнічче танго» з теми: «Право людини на свободу та особисту безпеку: уроки минулого» в січні 2006 р. у рамках Днів науки НаУКМА. Проблему обговорювали правознавці, історики, правозахисники, в'язні радянських таборів, митці, громадські діячі. Окрім наукових доповідей, спогадів в'язнів звучали табірні пісні, поезії у виконанні студентів і викладачів. Зрозумівши душевний стан людей, які стали жертвами тоталітарного державного мислення, студенти усвідомлюють відповідальність за збереження демократії та інших людських цінностей.

1. Кримський С. Б. Заклики духовності XXI століття: [3 циклу щоріч. пам'ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин, 2002 р.] – К.: ВД «КМ Академія», 2003, – 32 с.
2. Афонін Е. А., Бандурка О. М., Мартинов А. Ю. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Укр. тов-во сприяння соц. інноваціям, Від. Інф.-бібл. Забезпечення апарату Верховної Ради України, – Вип. № 2- К.: Видавець ПАРАПАН, 2002, – 348 с
3. Генералюк Л. С. Синестезійність світосприйняття Шевченка – маляра та поета // Шевченкознавчі студії (зб.

- наук, праць. – Вип. 7, – К., 2005. – С 29-35.
4. Культурологія: Навч. посіб. / Упорядн. О. І. Погорілий, М. А. Собуцький. – К.: ВД «КМ Академія», 2003, – 315 с
5. Загребельний П. Український шлях. – К.: ВД «КМ Академія», 2004, – 30 с
6. Кларисса Пинкола Естес. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях. Пер. с англ. – К.: София, М.: ИД «Гелиос», 2001, – 495 с.
7. Мень О. Син людський / Монастир Монахів Студійського Уставу. – Л.: Свічадо, 1994, – 326 с

G. Olhovska

SOME ASPECTS OF INFLUENCE OF THE UKRAINIAN CAMP SONGS OF PRISONERS OF THE SOVIET EMPIRE ON FORMATION OF MORAL VALUES AMONG THE STUDENTS OF LAW DEPARTMENT

The article tells about the moral of Ukrainian prisoners' songs of the totalitarian regime and develops some aspects of their influence on the formation of moral values among the students of Law department.